'मञ्जिष्ठालोध्रखदिरषष्ट्याह्वैश्चापि यत् कृतम्।
तैलं तत्साधितं तत्र हन्यात् दन्तगतां गतिम्॥'
जात्यादिचतुष्टयस्य कषायेण मञ्जिष्ठादिचतुष्टयस्य च कषायेण तैलमिदं पचेत्। जातिः चमेली इति लोके। तस्याः पत्रं ग्राह्यम्। मदनो धुत्तुरस्तस्यापि पत्रमत्र ग्राह्यम्। कण्टकी बृहत्कटाइ तस्या मूलं ग्राह्यम्। स्वादुकण्टकोगोक्षुरः तस्य पञ्चाङ्गं ग्राह्यम्। जात्यादितैलम्॥ * ॥
'विद्रध्युक्तं विधिं युक्तं विदध्याद्दन्तविद्रधौ।
शस्त्रकर्म्म नरस्तत्र कुशलेनैव कारयेत्॥'*॥
अथ दन्तरोगाः। तत्र रोगाणां नामानि संख्याञ्चाह।
'दालनः कथितः पूर्व्वं कृमिदन्तक एव च।
प्रोक्तो भञ्जनको दन्तहर्षो वै दन्तशर्करा॥
कपालिकात्र कथिता श्यावदन्तक एव च।
करालसंज्ञ इत्यष्टौ दन्तरोगाः प्रकीर्त्तिताः॥'
तत्र दालनस्य लक्षणमाह।
'दीर्य्यमाणेष्विव रुजा यत्र दन्तेषु जायते।
दालनो नाम स व्याधिः सदागतिनिमित्तजः॥'
कृमिदन्तकमाह।
'कृष्णच्छिद्रचलस्रावी ससंरम्भो महारुजः।
अनिमित्तरुजो वातात् स ज्ञेयः कृमिदन्तकः॥'
ससंरम्भः दन्तमूलशोथयुक्तः। तत्रैव स्रावो बोद्धव्यः। अनिमित्तरुजः अवघटनादिनिमित्तं विनैव महारुजावान्॥ * ॥ भञ्जनकमाह।
'वक्रं वक्रं भवेद्यत्र दन्तभङ्गश्च जायते।
कफवातकृतो व्याधिः स भञ्जनकसंज्ञकः॥'
दन्तहर्षमाह।
'शीतरूक्षप्रवाताम्लस्पर्शानामसहा द्विजाः।
यत्र स्युर्व्वातपित्ताभ्यां दन्तहर्षः स कीर्त्तितः॥'
दन्तशर्करामाह।
'मलो दन्तगतो यस्तु कफश्चानिलशोषितः।
शर्करेव खरस्पर्शा सा ज्ञेया दन्तशर्करा॥'
शर्करा सिकता॥ * ॥ कपालिकामाह।
'कपालेष्विव दीर्य्यत्सु दन्तेषु समलेषु च।
कपालिकेति विज्ञेया दन्तच्छित् दन्तशर्करा॥'
कपालानि मृण्मयघटादिघटकानि तेष्विव। समलेषु दन्तेषु मलसहितदन्तावयवेषु दीर्य्यत्सु या दन्तशर्करा सा कपालिकेति विज्ञेया। सा कपालिका दन्तच्छित् दन्तनाशिनी॥*॥
श्यावदन्तकमाह।
'योऽसृङ्मिश्रेण पित्तेन दग्धो दन्तस्त्वशेषतः।
श्यावतां नीलतां वापि गतः स श्यावदन्तकः॥'
दग्धः दग्ध इव॥ * ॥ करालमाह।
'शनैः शनैः प्रकुरुते यत्र दन्ताश्रितोऽनिलः।
करालान् विकटान् दन्तान् स करालो न सिध्यति॥'
करालान् भयानकान्। अयं सुश्रुतेनोक्तः। संग्रहकारेण गृहीतश्च॥*॥ अथ दन्तरोगाणां चिकित्सा।
'तैलं लाक्षारसं क्षीरं पृथक् प्रस्थमितं पचेत्।
द्रव्यैः पलमितैरेतैः क्वाथैश्चापि चतुर्गुणैः॥
लोध्रकट्फलमञ्जिष्ठापद्मकेशरपद्मकैः।
चन्दनोत्पलयष्ट्याह्वैस्तत्तैलं वदने धृतम्॥'
कट्फलस्थाने पत्तङ्ग इति च पाठः।
'दालनं दन्तचालञ्च दन्तमोक्षं कपालिकाम्।
शीतादं पूतिवक्त्रञ्च विरुचिं विरसास्यताम्॥
हन्यादाशु गदानेतान् कुर्य्याद्दन्तानपि स्थिरान्।
लाक्षादिकमिदं तैलं दन्तरोगेषु पूजितम्॥'
लाक्षाद्यतैलम्॥ * ॥
'जयेत् विस्रावणैः स्विन्नमचलं कृमिदन्तकम्।
तथावपीडैर्व्वातघ्नैः स्नेहगण्डूषधारणैः॥
भद्रदार्व्वादिवर्षाभूलेपैः स्निग्धैश्च भोजनैः।
कृमिदन्तापहं कोष्णं हिङ्गु दन्तान्तरे स्थितम्॥
बृहतीभूमिकदम्बीपञ्चाङ्गुलकण्टकारिकाक्वाथः।
गण्डूषस्तैलयुतः कृमिदन्तकवेदनाशमनः॥
नीली वायसजङ्घा कटुतुम्बी मूलमेकैकम्।
सचूर्ण्यं दशनविधृतं दशनकृमिपातनं प्राहुः॥
स्नेहानां कवलाः कोष्णाः सर्पिषस्त्रैवृतस्य च।
निर्यूहाश्चानिलघ्नानां दन्तहर्षप्रमर्दनाः॥'
त्रैवृतस्य सर्पिषः त्रिवृता पक्वस्य सर्पिषः कवल इत्यर्थः।
'स्नैहिकोऽत्र हितो धूमो नस्यं स्नैहिकमेव च।
पेया रसा यवाग्वश्च क्षीरसन्तानिकाघृतम्॥
शिरोवस्तिर्हितश्चापि क्रमो यश्चानिलापहः।'
अत्र दन्तहर्षे।
'अच्छिद्रं दन्तमूलानि शर्करामुद्धरेद् भिषक्।
लाक्षाचूर्णैर्मधुयुतैस्ततस्तां प्रतिसारयेत्॥
दन्तहर्षक्रियां चात्र कुर्य्यान्निरवशेषतः।
कपालिका कृच्छ्रतमा तत्राप्येषा क्रिया हिता॥'
अत्र दन्तशर्करायाम्। एषा क्रिया दन्तहर्षक्रिया॥ * ॥
'फलान्यम्लानि शीताम्बु रूक्षान्नं दन्तधावनम्।
तथातिकठिनं भक्ष्यं दन्तरोगी विवर्ज्जयेत्॥'

अथ जिह्वारोगाः।

तत्र जिह्वारोगाणां निदाननामसंख्याः प्राह।
'वातजः पित्तजश्चापि कफजोऽलाससंज्ञकः।
उपजिह्विका च गदा जिह्वायां पञ्च कीर्त्तिताः॥'
तत्र वातजस्य लक्षणमाह।
'जिह्वानिलेन स्फुटिता प्रसुप्ता
भवेच्च शाकच्छदनप्रकाशा।'
स्फुटिता मनाग्विदीर्णा। प्रसुप्ता रसानभिज्ञतया सुप्तेव। शाकच्छदनप्रकाशा शाको मरुभूमिजो द्रुमस्तद्वत् कण्टकचिता॥ * ॥ पित्तजमाह।
'पित्तात् सदाहैरुपचीयते च
दीर्घैः सरक्तैरपि कण्टकैश्च॥'
अयं रोगो लोके जली इति ख्यातः॥ * ॥
कफजमाह।
'कफेन गुर्व्वी बहला चिता च
मांसोच्छ्रयैः शाल्मलिकण्टकाह्वैः।'
बहलाः स्थूलाः मांसोच्छ्रयैः मांसजकण्टकैः॥
अलासमाह।
'जिह्वातले यः श्वयथुः प्रगाढ़ः
सोऽलाससंज्ञः कफरक्तमूर्त्तिः।
जिह्वां स तु स्तम्भयति प्रवृद्धो
मूले च जिह्वा भृशमेति पाकम्॥'
प्रगाढ़ः प्रकर्षेण गाढ़ो दारुणः। कफरक्तमूर्त्तिः कफरक्ताभ्यां मूर्त्तिर्यस्य कफरक्तज इत्यर्थः। जिह्वास्तम्भेन वायुरप्यत्र बोद्धव्यः। भृशपाकेन पित्तञ्च। अतस्त्रिदोषोऽयमसाध्यत्वञ्चास्य॥*॥
उपजिह्विकामाह।
'जिह्वाग्ररूपश्वयथुर्हि जिह्वा-
मुत्ताम्य जातः कफपित्तयोनिः।
प्रसेककण्डूपरिदाहयुक्तः
प्रकथ्यतेऽसावुपजिह्विकेति॥'
जिह्वाग्ररूपो जिह्वाग्राकृतिः॥ * ॥ अथ जिह्वारोगाणां चिकित्सा।
'जिह्वागतविकाराणां शस्तं शोणितमोक्षणम्।
गुडूचीपिप्पलीनिम्बकवलः कटुभिः मुखः॥
ओष्ठप्रकोपेऽनिलजे यदुक्तं प्राक् चिकित्सितम्।
कण्ठजेष्वनिलोत्थेषु तत्कार्य्यं भिषजा खलु॥
पित्तजे परिघृष्टे तु निःसृते दुष्टशोणिते।
प्रतिसारणगण्डूषनस्यानि मधुरं हितम्।
कण्टकेषु कफोत्थेषु लिखितेष्वसृजः क्षये॥
पिप्पल्यादिर्मधुयुतः कार्य्यस्तु प्रतिसारणे॥
उपजिह्वान्तु संलिख्य क्षारेण प्रतिसारयेत्।
शिरोविरेकगण्डूषधूमैश्चैनामुपाचरेत्॥
व्योषक्षाराभयावह्निचूर्णमेतत् प्रघर्षणम्।
उपजिह्वाप्रशान्त्यर्थमेभिस्तैलञ्च पाचयेत्॥'
अथ तालुरोगाः। तत्र तालुरोगाणां नामानि संख्याञ्चाह।
'गलशुण्डी तुण्डिकेर्य्यध्रुषः कच्छप एव च।
ताल्वर्व्वुदश्च कथितो मांससंघात एव च।
तालुपुप्पुटनामा च तालुशोषस्तथैव च॥
तालुपाकश्च कथितास्तालुरोगा अमी नव॥'
तत्र गलशुण्डीलक्षणमाह।
'श्लेष्मासृग्भ्यां तालुमूलात् प्रवृद्धो
दीर्घः शोथो ध्मातवस्तिप्रकाशः।
तृष्णाकासश्वासजुष्टं वदन्ति
वैद्या व्याधिं कण्ठशुण्डीति नाम्ना॥'
ध्मातवस्तिप्रकाशः वातपूरितचर्म्मपुटतुल्यः॥*॥
तुण्डिकेरीमाह।
'शोथः स्थूलस्तोददाहप्रपाकी
प्रागुक्ताभ्यां तुण्डिकेरी मता तु।'
प्रागुक्ताभ्यां श्लेष्मासृग्भ्याम्। तुण्डिकेरी वनकार्पासीफलं तत्तुल्येति॥*॥ अध्रुषमाह।
'शोथस्तन्द्रा लोहितः शोणितोत्थो
ज्ञेयोऽध्रुषः सज्वरस्तीव्ररुक् च।'
कच्छपमाह।
'कूर्म्मोत्सन्नो वेदनोऽशीघ्रजन्मा
रोगो ज्ञेयः कच्छपः श्लेष्मणा स्यात्।'
कूर्म्मोत्सन्नः मध्ये प्रोच्चं प्रान्ते नतः॥ * ॥
ताल्वर्व्वुदमाह।